

«МЕДИЦИНА УКРАЇНИ IV – VII СТ»

Медичні школи, перші дипломовані лікарі. Литовці у XIV ст. щодо культури значно поступалися перед українцями: вони не мали писемності, вироблених форм державного права, не знали багатьох ремесел, що були відомі українському населенню. Заволодівши величезними західними і південними територіями України-Руси, що набагато перевищувала Литву кількістю населення, литовці швидко підпали впливові підкорених. Литовські князі приймають християнство, одружуються з руськими князнями, руська мова і письмо стають державними. Відновлюються торговельні і культурні зв'язки з сусідніми народами. Склалися відносно сприятливі умови для розвитку культурного життя, зокрема для розвитку медицини. Крім церковної літератури з'являються слов'янські перекладні книжки, в яких поряд з текстами релігійного змісту подавалися відомості з астрології, математики, творів Гіппократа, Арістотеля, Галена та коментарі до них. Найпоширенішим був переклад праці, яка називалася «Галіново на Гіпократу» — коментарі Галена до праці Гіппократа «Про природу людини» в дуже скороченому переказі. В ній подається вчення про чотири рідини, з яких складається людське тіло: кров, слиз, червону і чорну жовч. Як Всесвіт (макрокосмос) за античною теорією складається з чотирьох елементів, так і людина також побудована з чотирьох основних елементів і становить «малий всесвіт» — мікрокосмос. Другий поширений твір більш практичного змісту «Тайная тайних, або Арістотелеві врата» — псевдоарістотелева праця арабського походження, перероблена в Європі середньовічними схоластами. У творі даються вказівки, як належить лікареві обстежувати хворого, описуються деякі захворювання, подаються поради про харчування, житло, одяг, режим статевого життя. Чимало медичних відомостей знаходимо в «Проблематах», де докладніше, ніж у всіх відомих стародавніх перекладних писемних джерелах, описано будову і функції людського організму. Головний мозок, за «Проблематами», є центр усього духовного життя людини. Цікаве зауваження автора відносно того, що слиновиділення викликає не лише вигляд і запах їжі, а й саме уявлення про неї. Названі рукописні збірки і подібні до них були поширені у невеликій кількості, відомі вузькому колу осіб. За тих часів переписування, пергамент, а пізніше папір коштували дуже дорого, тому власниками рукописів могли бути тільки поодинокі особи. Для подання медичної допомоги феодалам запрошувались дипломовані лікарі, здебільшого іноземці. З XV ст. почалася підготовка учених лікарів у Польщі, в Краківському університеті. Пізніше лікарів готували в Замойській академії в м. Замості (коло Львова). Академія в м. Замості заснована була з ініціативи графа Яна Замойського в 1593 р. Ян Замойський, який сам здобув освіту в Падуанському університеті, вирішив відкрити за зразком цього університету школу в себе на батьківщині. Папа римський Клімент VIII затвердив статут академії, надавши їй право присуджувати дипломи доктора філософії, права і медицини. Проте король Стефан Баторій, щоб не створити конкурента для Краківського університету, відмовився підтвердити цей папський привілей. Лише в 1669 р. король Михайло Корибут дав Замойській академії всі привілеї університетів і надав професорам академії шляхетські права. Медичний факультет академії був слабшим від краківського. Викладали в ньому всю медицину один-два професори. З 17 професорів медицини академії 12 дістали докторські дипломи в Падуї, 2 — в Римі і лише три не були учнями італійських університетів. Зв'язок Замойської академії з Падуанським університетом протягом всього її існування був настільки постійним і близьким, що її можна було вважати спадкоємицею цього університету. Варто згадати факт звертання ректора Замойської академії від імені медичного факультету до медичного факультету в Падуї з проханням висловити свою думку про причини

виникнення і лікування ковтуна — захворювання, поширеного в ті часи в Галичині, особливо серед гуцулів, які заселяли гірські райони Карпат. Питання обмірковувалось на спеціальній конференції професорів медичного факультету. Основною причиною було названо незадовільний санітарний рівень, несприятливі житлово-побутові умови, низьку культуру населення. Студенти Замойської акидсмії об'єднувалися в земляцтва: польське, литовське, руське та ін. На медичному факультеті кількість студентів не перевищувала 45. При академії був шпиталь на 40 ліжок. Замойська академія проіснувала 190 років. Незважаючи на скромні можливості медичних факультетів Кракова і Замостя, вони відіграли певну позитивну роль у поширенні наукових медичних знань серед населення. Кількість випускників цих шкіл, особливо українців і білорусів, була невелика, вони йшли на службу до феодалів, у резиденції біскупів, осідали в більших містах, обслуговували, звичайно, заможні верстви населення. Окремі випускники, діставши звання ліценціатів медицини в Кракові чи Замості, продовжували своє навчання в університетах Італії, де здобували вчений ступінь доктора медицини. З таких докторів медицини є відомості про Георгія Дрогобича та Пилипа Ляшковського. Георгій Дрогобич-Котермак (1450—1494) під ім'ям Георгія-Михайла сина Доната з Дрогобича був записаний у 1468 р. студентом Краківського університету; дістав ступінь бакалавра у 1470 р., магістра—у 1473 р. Не задовільняючись цією освітою, він вирушає в далеку Італію і вступає до відомого в ті часи Болонського університету. Жилося Котермакові на чужині нелегко. Зберігся лист його, в якому 6 лютого 1478 р. він пише землякові Миколі Чепелю: «Хотів би я мати хоч один спокійний день, коли б їв свій хліб без смутку і важкої турботи; я прибув до Болонської школи, маючи мало грошей. Багато міг би досягти, якщо не мусив би турбуватись про найнеобхідніше». В 1478 р. він дістає звання доктора філософії, а в 1482 р.—доктора медицини. Вже в ці роки він викладає астрономію, а на 1480 — 1482 рр. обирається одним з ректорів університету по факультетах медицини і вільних інститутів. По святкових днях він читає почесні лекції з медицини. З 1488 р. Котермак викладає медицину в Краківському університеті. До наших часів збереглася (по одному примірнику в Краківській бібліотеці і в бібліотеці Тюбінгена) надрукована в Римі Котермаком книжка під заголовком: «Прогностична оцінка поточного 1483 р. магістра Георгія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету щасливо виконана». Це перша в історії друкована книжка нашого співвітчизника; вийшла вона в світ 7 лютого 1483 р. Г. Дрогобич вірив у могутність людського розуму: «Хоч і далеко від очей простори неба, та не такі віддалені від розуму людського». Майже все своє свідоме трудове життя Г. Котермак провів за межами батьківщини. Серед українських вчених пізніших часів слід згадати Єпіфанія Славинецького. Закінчивши Київську братську школу, він вчився за кордоном, далі працював викладачем у Києво-Могилянській колегії, став ченцем. На запрошення царя Олексія Михайловича переїхав разом з Арсенієм Сатановським до Москви для виправлення за першоджерелами релігійних книг. Йому належить переклад слов'янською мовою (1658) скороченого підручника анатомії Андреаса Везалія під заголовком: «Врачевська анатомія с латинська, от книги Андреаса Вессалия Брукселенска». До наших часів переклад не зберігся. Єпіфаній Славинецький разом з Арсенієм Сатановським і монахом Ісаєм переклали слов'янською мовою ще космографію, в якій пояснювалися системи Птолемея та Коперника. Єпіфаній Славинецький в Москві очолював викладання «вольних наук» в школі при Андріївському монастирі. Єпіфаній Славинецький уклав слов'яно-грецький словник. Помер Єпіфаній Славинецький у Москві в 1675 р. У 1701 р. завдяки гетьману І. Мазепі Київська колегія дістала титул і право академії. Київська академія відіграла значну роль у підготовці медичних кадрів у зв'язку з

організацією шпитальних медичних шкіл. В доповіді Комісії з нагоди нового законоуложення в 1798 р. відзначається, що протягом лише 14 років (з 1784 по 1798 р.) з Київської академії вступило до медичних шкіл понад 300 осіб. Пізніше кадри для медичних шкіл готували здебільшого колеґії в Чернігові, Переяславі та Харкові. До медичних шкіл йшли переважно найздібніші учні. З часом курс у Київській академії дедалі більше розширюється. З початку другої половини XVIII ст. до програми введено всесвітню історію, тригонометрію, фізику, астрономію, викладаються архітектура, малярство, іноземні мови. З 1802 р. в академії запроваджено курс медицини. Викладачами були доктори медицини з губернської медичної інспекції, а з 1849 по 1871 рік викладав колишній професор судової медицини і медичної поліції Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Петро Пелехін. Введенням такого курсу медична колеґія сподівалась поширити знання основ медицини серед освічених шарів населення. Правила шкільної гігієни в уставі академії було подано в віршах: В 1780 р. стараннями московських шовіністів згоріла майже дощенту бібліотека академії. Вогонь знищив тисячі книжок і рукописів. З 2500 книжок, переданих бібліотеці її ректором і видатним культурним діячем Петром Могилою, збереглося три. Через 30 років у 1811 р., бібліотека, до якої було за спеціальним наказом завезено цінні історичні збірки з різних міст України та монастирів, знову згоріла. Коли пригадати, що в 1787 р. згоріла і бібліотека Києво-Печерської лаври, в якій зберігалися літературні пам'ятки та рукописи світового значення, то стане особливо ясным, яких непоправних втрат зазнала історія культури нашого народу. Так імперський центр нищив українську культурну спадщину. В Київській академії навчалося понад тисячу учнів. При великому гуртожитку була лікарня, лікували в якій ченці. За їхніми рецептами в аптеках відпускали ліки. Дипломів ченці не мали, і тому на початку XIX ст., за наказом Лікарської управи, ректорат академії вперше запросив дипломованого лікаря.

6.2 Цехова медицина.

У XV ст. зруйнований внаслідок постійних нападків турків і кримських татар Київ втратив на деякий час провідну роль в культурному житті українських земель. Таким містом стає Львів. Вже під 1377 р. в міських актах Львова знаходимо відомості про заснування в місті шпиталю для хворих і бідних. У податковому списку міста за 1405 р. значиться доктор медицини Бенедикт. У 1407 р. в місто проведено глиняними трубами воду, каналізаційні труби було проведено через 70 років. Головні вулиці міста були бруковані каменем, по околицях вистелені дошками. З 1408 р. в обов'язок міського ката входило вивезення з вулиць сміття. В 1444 р. засновано школу «для науки дітей благородних і простих». Перший запис про аптеку датовано 1445 р. Керував аптекою русин Василь. В 1447р. в міських актах вперше згадується про запрошення для задоволення громадських потреб лікаря з платнею 10 кіп грошів (600 грошів). У 1550 р. міським лікарем працював доктор медицини з Іспанії Еґреніус з зарплатою 103 злотих на рік. За тих часів у Львові було три міські шпиталі і два при монастирях. Була в місті також лазня, яку «за звичаєм та правом» було звільнено від усяких податків. Школярі та вчителі мали право раз на два тижні користуватися нею безплатно. Жителі міста дуже терпіли від частих епідемій, особливо чуми. Одна з найбільших епідемій була в 1623 р., коли загинуло до 20 тисяч чоловік, вулиці міста були завалені трупами. Боротьбу проти чуми очолював війт — доктор Мартин Кампіан, який один залишився з влади міста; портрет цієї мужньої людини зберігається в історичному музеї Львова. На час переходу Львова і галицьких земель в 1773 р. під владу Австрії у місті було 25 тисяч жителів, з них лікарів 6 (2 французи, 1 італієць, 1 чех, 2 поляки). Серед українських феодалів XVI ст. значна роль належала князям Острозьким. Вони заснували в Острозі у 1581 р. школу, де крім релігійних наук були і «науки визвольні» та класичні мови; окремі викладачі цієї школи були вихованцями

Падуанського університету. В цій школі працював «визначний математик, філософ, астролог» Ян Латошинський, який перед цим був професором у Краківському університеті. В Острозі також функціонував великий шпиталь з річним бюджетом 4000 злотих — сума на той час значна. Докладних відомостей про нього не збереглося, але можна гадати, що лікувальною справою там керували дипломовані лікарі. В ті часи лікарська справа була цілком поза увагою і контролем державної влади. Архівні матеріали свідчать, що лікарі складали з хворими угоди на лікування як на звичайну торговельну справу, брали аванси, часом з дуже сміливими зобов'язаннями в певний строк вилікувати ту або іншу хворобу. Плата за лікування була дуже висока, недоступна для трудового народу. Широкі маси населення взагалі обслуговували не дипломовані лікарі, а лікувальники-ремісники, відомі в нас, як і по інших країнах, під назвою цирульників. Лікували вони, спираючись на віковий досвід народної медицини, і їх слід розглядати як безпосередніх спадкоємців давніх знахарів. У більших містах, виконуючи за приписом докторів медицини різні лікувальні рукодільні заходи, маючи взагалі близькі ділові стосунки з дипломованими лікарями, цирульники поповнювали свої знання. Таке поєднання досвіду побутової медицини з даними науки сприяло деякою мірою збільшенню обсягу медичних знань цирульників. Окремі з них досягли великої майстерності в лікуванні ран, проведенні ампутацій, операцій витину каменів, виривання зубів і особливо в дуже поширеному засобі лікування — кровопусканні. Ремісники середньовічних міст з економічних і правових причин об'єднувалися в цехи. Документальні відомості про ремісників-лікувальників, або цирульників, знаходимо в архівах з кінця XIV ст., коли по містах України заведено було самоврядування, відоме в нашій історії під назвою магдебурзького права. В XV ст. Київському магістратові були підпорядковані 16 ремісничих цехів різних спеціальностей, між ними був і цех цирульників. Цехи цирульників протягом багатьох століть були своєрідною і єдиною школою медичних кадрів для широких народних мас. За тих часів кожен дипломований лікар звичайно мав коло себе кількох учнів, які допомагали йому в роботі, вчилися виконувати дрібні лікувальні маніпуляції та набували навичок догляду за хворими. З часом вони працювали по містечках і більших селах самостійно. Кількість таких учнів була невелика. Працювати по містах, де були цехи цирульників, вони не мали права під загрозою штрафів. Зразком для цехів цирульників на Україні був львівський цех, заснований у 1512 р. Статути цехів цирульників розрізняли таких членів свого об'єднання: 1) учнів, яких на Україні називали «хлопцями»; 2) підмайстрів—вони називалися «молодиками», «челядниками»; 3) майстрів. Учні приймали віком 12 років, грамотність для них була не обов'язковою. Кожний учень перед вступом вносив до цехової скриньки повний внесок (від 6 грошів до 6 злотих). Навчання учня тривало три роки. Учні у одного майстра не повинно було бути більше ніж 3-4. Їх вчили ставити банки, сухі та з насічками (криваві), розрізати гнояки, виривати зуби, перев'язувати рани, накладати лещата при переломах, вправляти вивихи, виготовляти різні пластирі для лікування ран. Учні вивчали ознаки певних хвороб і, обов'язково, голярську справу. Збереглася копія статуту цеху цирульників XVIII ст. В ньому обсяг діяльності цирульників окреслюється так: «Оное мастерство цирюльников имеет состоять в том: брить, кров жильную и зашкурную пускать, раны гоить рубаные и стреляные, а особенно в вырывании зуба и в излечении французской и шо-лудней болезней, в поставке крастеров и в шлюфовании бритов». Як бачимо, вся травматологія, лікування венеричних, шкірних хвороб, захворювання зубів підлягали компетенції цирульників. В інструкції магістрату до статуту зазначається, що цирульники «особливо внутренних и других к тому их цирюльническому мастерству подлежащих болезней, кроме какие они в тех своих пунктах показали, отнюдь лечить не

имеют». Оскільки в більшості населених пунктів лікарів на Україні не було, то є всі підстави вважати, що і «внутренние й другие неподлежащие их мастерству болезни» лікували також цирульники. Закінчивши навчання, учень вносив до цехової скриньки певний внесок (близько 12 злотих), і його вписували в цехову книжку вже молодиком. За більшістю статутів, підмайстер, закінчивши науку в основного майстра, повинен був розпочати «мандрування». Діставши від свого цеху довідку про навчання, він переходив до іншого міста, там звертався до цехмайстра і, за його призначенням, починав працювати челядником в одного з майстрів. «Мандрування» мало на меті ознайомлення молодика із засобами лікування по інших містах. У Києві, Львові, Луцьку та деяких інших містах України під обов'язку «мандрування» можна було відкупитися певним внеском до цехової скриньки. Попрацювавши три роки, тобто не раніше як через шість років після початку навчання цирульничної майстерності взагалі, молодик міг клопотатися перед цехом про дозвіл складати іспит на майстра. Діставши дозвіл, він вносив до цехової скриньки 10 злотих і одержував від цеху матеріали для виготовлення іспитових лікувальних зразків. Для іспитів потрібно було виготовити мазі, пластирі (окремі з них складалися з 19 речовин), порошки, направити нову бритву, ножиці, пуцадло для кровопускання. Якщо кандидат на майстра одружувався з удовою цирульника або його дочкою, іспитовий грошовий внесок та й сам іспит щодо кількості завдань зменшувався наполовину. Вдова по смерті чоловіка зберігала всі права на майстерню. Цех виділяв для неї підмайстра, який вів справу. Безправний стан підмайстрів не раз викликав страйки їх, якими вони добивалися права на свої окремі збори, на вибори поміж себе старшого, збільшення платні до половини виробітку, запровадження товариських судів тощо. В жодному статуті цеху цирульників не говориться про контроль лікарів за їхньою працею. Очевидно, його не було. Життя членів цеху нормувалося статутом. Особливо це стосувалося учнів та підмайстрів. У статуті, власне, лише й була мова про їхні обов'язки на користь майстра і ні слова про їхні права. Після закінчення іспитів кандидат у майстри влаштовував гостину для свого цеху. Оскільки це в середньому коштувало до 100 злотих, які не завжди міг дати молодий майстер, то інколи дозволялося справити її через рік після іспитів. Невиконання новим майстром цього обов'язку перед цехом каралося штрафом до 5 фунтів воску (близько 20 злотих). Члени цеху цирульників не користувалися в своїй масі пошаною серед громадянства, і належність до цієї корпорації не вважалася почесною навіть в очах інших цехів. Така негативна репутація цирульників у тогочасному суспільстві пояснювалася поведінкою їх і ставленням до хворих. Між членами цеху панувала жорстока конкуренція. Крім цехових цирульників по великих містах медичною практикою займалося багато цирульників, які в цехи з тієї чи іншої причини не були вписані. Називалися вони «партачами» (приватниками). Між обома цими групами постійно тривала запекла боротьба. У маєтках поміщики мали своїх цирульників з кріпаків, яких віддавали в науку до лікарів або до міських цирульників. За архівними матеріалами, цирульники навіть у Києві здебільше були неписьменні. Свої знання вони здобували з переказів і наочним навчанням. Лікували вони переважно засобами народної медицини, відомості про яку знаходимо в тогочасних рукописних лікарських порадиниках. Одним з найпоширеніших методів лікування, яким користувалося міське і сільське населення, було кровопускання. Його широко практикували цирульники в майстернях, лазнях і по домівках. Поміщики перед початком весняних польових робіт наказували робити кровопускання своїм кріпакам, щоб звільнити їх від зимової «спрацьованої» крові. Вважали, що кровопускання посилює міцність і працездатність. Цирульники, обслуговуючи широкі маси міського і сільського населення, близькі до них своїм світоглядом, становили основні кадри, які лікували народ протягом багатьох віків.

Фактично цехова медицина на Україні втратила своє значення лише в другій половині XIX ст. 6.3. Опікувально-лікувальні заклади. В історії медицини на Україні не можна обминути братств – організацій християнського міщанства, які в період XV-XVII ст мали велике значення в житті народу, в його боротьбі проти національного гноблення і спроб окатоличення. Братства існували здавна. Вони займалися різноманітною роботою: благодійницькою і освітньою діяльністю, допомагали збіднілим членам своєї парафії тощо. В описі Павла Алеппського, який з антіохійським патріархом подорожував через Україну до Москви в 1654 р., читаємо: «Знай, що по всій землі козацькій, в кожному місті, в кожному селі для їхніх убогих, немічних та сиріт збудовано по краю чи в середині населеного місця будинки, в яких вони мають притулок. Братські притулки вже в XVI ст. дістають назву шпиталів (від лат. *hospitalis* — гостинний). Одним із значних на Україні було Львівське братство. Найдавніші писемні пам'ятки про його існування ми знаємо з 1439 р. Найбільшого впливу братство набуває в другій половині XVI ст. Воно має свою друкарню, обладнання якої спочатку складалося з викупленої із застави друкарні Івана Федорова. З школи братства виходять перші викладачі «вільних наук» для Києва, Луцька, Вільно, Слуцька та ін. При Онуфрієвському монастирі братство влаштовує у 1522 р. шпиталь, для якого пізніше дістає матеріальну допомогу. Шпиталі, школи утримувалися коштом парафіян. Великі ремісничі цехи утримували свої шпиталі. Менші цехи об'єднувалися і мали один шпиталь. У деяких містах шпиталі утримувалися на гроші, що їх одержували за користування міськими вагами, за переїзд через мости, переправу паромом. Крім шпиталів, які утримувалися на громадські кошти, були на Україні шпиталі, існування яких забезпечувалося заповітами заможних осіб, які відписували для цього села, млини і навіть шинки. Про кількість шпиталів на Україні у XVII та XVIII ст. можна скласти уявлення з відомостей ревізьких книг Лівобережної України архіву Малоросійської колегії. За цими книгами, на 1742 р. у Чернігівському полку було 118 шпиталів, Лубенському – 107, Миргородському – 29, Ніжинському – 138, Полтавському – 42, Переяславському – 52, Ці шпиталі мали опікувальну мету. Лікувальні заклади виникли пізніше. Медичну допомогу хворим, за винятком безпритульних, подавали вдома, це було цілком приватною справою. Київське братство засноване пізніше – в 1615 р. Воно мало свою школу і шпиталь «для людей убогих, старих, уломних та духовних, яко і свецких й людей рицарських», як зазначається в його засновній грамоті. Історія України XVI—XVII ст. характеризується запеклою боротьбою українського народу за свою національну самобутність. У цій боротьбі почесну роль відіграли українські козаки. Частина з них за дніпровськими порогами створила свій осередок – Запорізьку Січ. Життя запорізьких козаків здебільшого минало в походах і бойових сутичках. Допомогу при різних пошкодженнях та захворюваннях вони подавали за правилами та засобами народної медицини тих часів. Козаки вміли пускати кров, виривати зуби, виготовляти пластирі для лікування ран, накладати лежачи при переломах. Вирушаючи в похід, вони разом із запасами зброї і харчами брали й ліки. Більш-менш докладні відомості про лікувальні звичаї запорізьких козаків знаходимо у рукописах французького інженера Боплана, який прожив на Україні 17 років і свої спостереження виклав у окремій книзі, надрукованій у 1650 р. Він пише: «Я бачив козаків, які, щоб позбутись гарячки, розбавляли у чарці горілки півзаряду пороху, випивали цю суміш, лягали спати і на ранок просинались в доброму стані. Часто бачив я, як козаки, поранені стрілами, коли не було хірургів, самі засипали свої рани невеликою кількістю землі, яку перед цим розтирали на долоні слиною. Козаки хвороб майже не знають. Більша частина з них помирає в сутичках з ворогом або від старості... Від природи наділені вони силою та ростом високим...» Боплан зазначає також, що під час зимових походів серед козаків великих втрат від холоду

не було, оскільки вони тричі на день їли гарячу юшку з пива, яку заправляли олією та перцем. Звичайно, що відомості Боплана не завжди вірогідні. Іноді вони ґрунтувалися на переказах і домислах, не відбиваючи повною мірою дійсного стану лікарської допомоги. З походів запорізькі козаки поверталися з великою кількістю поранених, частина яких залишалась назавжди інвалідами. З цих причин козаки змушені були мати свої шпиталі. Перший такий шпиталь було засновано в Дубовому лісі на острові між річками Старою і Новою Самарою. Там були споруджені будинки й церква, оточені захисними ровами. На прохання козаків з Києва в цей шпиталь було запрошено ієромонаха Паїсія, на якого крім духовних обов'язків покладался Запорізький Спас»—головний козацький шпиталь в Межигір'ї коло Києва. Наприкінці XVI ст. головним шпиталем козаків стає шпиталь в Трахтемирівському монастирі на Дніпрі нижче Канева. Військові шпиталі були й у монастирях: Лебединському біля Чигирини і Левківському біля Овруча. Монастирі охоче приймали на себе піклування про козаків, оскільки мали від цього матеріальний прибуток. В козацьких шпиталях, на противагу цивільним в містах і селах, знаходили притулок не тільки інваліди, тут також лікували поранених та покалічених. Це були своєрідні перші військові лікувальні заклади на Україні. В самій Запорізькій Січі були цирульники-професіонали. Так, у 1675 р., коли турецькі війська несподівано напали на Січ, під час боїв було, як про це йдеться в літопису Величка, «ранено до осмидесяти товариства», яких кошовий Іван Сірко «целюрикам сечовим, за награждение им данное лечить приказал». Запорізька Січ задовольнялась медичною допомогою своїх цирульників. Медична канцелярія для боротьби з чумою в Запоріжжі командувала лікарів (1738, 1760). Відомо, що кошовий отаман Г. Федорів звертався через гетьмана К.Розумовського в Петербург з проханням призначити до запорізьких козаків на постійну службу лікаря «з доволною аптекою й помощниками». На це клопотання було видано згоду, але медичний пункт з дипломованим лікарем так і не було відкрито. Шпиталь в Межигір'ї після 1755 р. передбачалось перетворити на інвалідний громадський будинок. Проте такий будинок було влаштовано в Кирилівському монастирі в Києві, а в Межигір'ї наказано відкрити військовий шпиталь, який у 1787 р., в день наміченого відвідування Межигір'я Катериною II згорів. Архів монастиря згорів ще раніше – в 1764 р. Цим і пояснюється брак відомостей про організацію і роботу цього лікувального закладу.

6.4. Пошесні хвороби і боротьба з ними. Уже в перших літописах ми маємо відомості про епідемічні захворювання, не зовсім, правда, ясні. Найнищівнішими були епідемії чуми, віспи, тифів. Найстрашнішою епідемією чуми була пандемія в середині XIV ст., коли під назвою «чорна смерть» вона обійшла всі відомі в ті часи країни, знищивши чверть усього людства. Вже в ті часи було відомо, що хвороба передається через речі хворих, через дотик. «Видяще друг друга скоро умирающе й сами на себя тоже ожидающе,— говорить в Никонівському літописі,— имения своя даяху убогим й нищим, й никто же не взимаше; аще бо кто что у кого возмет,— в тот час неизцелено умираху». Нищівні епідемії виникали і в наступні роки. Причину епідемій вбачали в карі божій за гріхи. По містах, для того щоб умилостивити бога, будували протягом одного дня всією громадою церкву. Лише в XVI ст. в літописах згадуються такі заходи, що вживалися при «моровому повітрі» (так називали в давні часи пошесні хвороби), як ізоляція у вогнищі, де вперше з'явилося захворювання. Винятково тяжкі злигодні переживала Україна під час визвольної війни. Спустошені були поля. На Поділлі в 1650 р. народ вживав у їжу листя дерев та коріння. За свідченням сучасників, натовпи голодних, опухлих людей рушили на Задніпров'я, шукаючи там порятунку. Одночасно з півдня через Молдавію поширилась на Україну чума, від якої «люди падали і лежали по дорогах, як дрова». У 1652 р. військо Богдана Хмельницького після перемоги на Батозькому полі почало облогу Кам'янця-Подільського, але

через «морове повітря» змушене було зняти облогу. В наступному році «великий мор був по всій Україні, вельми много померло людей», як читаємо в Чернігівському літописі. Чума не покидала України протягом трьох років у 1661—1664. По всій Україні пройшла чума в 1673 р., особливо потерпіло в цю епідемію населення Львова і Запоріжжя. Козацька рада постановила відокремити заражені курені, проте епідемія поширювалася і залишала по собі багато жертв. У 1703 р. по Україні знову пройшла нова епідемія чуми. Ніяких планомірних заходів у боротьбі з епідеміями в ті часи не провадилося. Тогочасні дипломовані лікарі, які працювали у містах, своїми поглядами на походження інфекційних хвороб, зокрема чуми, і засобами боротьби з ними зробили крок назад порівняно з Фракасторо — відомим італійським автором праці про інфекційні хвороби (1546). Так, доктор медицини Слейжковський у своїй книжці «Про запобігання моровому повітрю та лікування його» (1623) причину появи чуми вбачав лише в карі божій. Щоб запобігти чумі, слід, на його думку, натирати тіло соком рути, камфорою та приймати три дні вранці суміш з теріаку Мітрідата, спирту, сечі хлопчика в рівній кількості. При бубонній чумі він радив прикладати до опухів теплі груди щойно забитого собаки, розпластаного живцем голуба, жабу. У друкованій праці італійського доктора медицини О.Бонфіглі (1711), який працював на Україні, висловлювались поради для запобігання чумі обкурюватися сіркою і мити руки оцтом. При захворюванні він рекомендував давати блювотне, питво з суміші лимона, сірки, блекоти, на живіт прикладати пластир з хліба та вина. Для визрівання бубонів Бонфіглі рекомендував гарячі припарки такого складу: цибулі та калу людського чи бичачого по 2 фунта, меду, жиру каплуна, олії з білих лілій по 1 унції, сушеного скорпіона 1/2 унції.